

Krajina po těžbě břidlice očima trampů a táborníků aneb o brownfieldech jinak (Nízký Jeseník)

Jiří Kupka, Jan Pohunek

Landscape after slate mining through the eyes of Czech tramps and campers or Differently about brownfields (Nízký Jeseník area)

The paper discusses secondary recreational uses of abandoned slate quarries, dumps and mines in the area of Nízký Jeseník (Czech Republic) focusing on campers and tramps, who colonized this area since the second half of the 1940s. A paralel between such an adaptation of former industrial places and natural succession is presented. An area of Koňský důl (Horse quarry) is used as an example of such a site where mining history, recreational usage, new local names and continuous adaptation of space led to an establishment of a distinctive, well-known place that can still be classified as a brownfield but where its new roles are much more prominent. Local contemporary legends are also mentioned, including a character called Honnbesch, a malicious former German farmer hiding in the underground.

Keywords:

Silesia, Czech tramping, tramping, slate mining, brownfields, local names, contemporary legends, recreational usage of landscape

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Rozlehlé území geomorfologického celku Nízkého Jeseníku (2 894 km²) je mimo jiné známé těžbou barevných a drahých kovů a od 18. století také těžbou pokrývačské břidlice, přičemž počátky i vrcholná období její těžby jsou neodmyslitelně spjaty s původními, německy mluvícími obyvateli (Vencl, Strohalm 2005). Těžba pokrývačských břidlic byla soustředěna na území, které je z hlediska regionálně geologického členění Českého masívu součástí spodního karbonu (kulmu) moravskoslezské oblasti (Zapletal, Dvořák, Kumpera 1989). Pro lepší představu můžeme rozlohu sedimentů Moravskoslezského kulmu na povrchu vymezit spojnicí mezi městy Zlaté hory, Hlučín, Fulnek, Lipník nad Bečvou, Olomouc a Uničov.

Odsunem původních obyvatel v letech 1945–1946 došlo v krajině Nízkého Jeseníku také k výraznému narušení vazeb člověka na krajinu.¹ Ztráta po celá staletí budova-

---

1 Krajina je v současné antropologii, archeologii i přírodních vědách hojně skloňovaným termínem a její přesná definice je obtížná. Existuje bezpočet definic pojmu „krajina“, přičemž tato skutečnost není zapříčiněna „různými krajinami“, ale prostým rozdílem úhlů pohledu. Zákon č. 114/92 Sb. definuje krajinu jako „část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořenou souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“. Přírodovědné definice obvykle akcentují ekologický rozměr krajiny, krajinou se tak například rozumí heterogenní část zemského povrchu složená ze souboru vzájemně se ovlivňujících ekosystémů, opakujících se v dané části povrchu v podobných for-

ných vzájemných interakcí mezi krajinou a člověkem, jako jejím uživatelem, ale také spolutvůrcem a obdivovatelem, se projevila rovněž v zapomenutí a vymizení názvů nejrůznějších zákoutí, tak důvěrně známých původnímu obyvatelstvu.

V místech, kde se dříve (ať již intenzivně anebo extenzivně) břidlice dobývala, těžba zanikla, povrchové doly a štoly se svými odvaly byly opuštěny. Na mnoha místech Nízkého Jeseníku tak velmi záhy po odsunu původních obyvatel vzniklo to, co dnes označujeme jako *brownfields*.² Je však pravdou, že by tato místa po opuštění skutečně zůstala zcela bez užitku, bez svých „obyvatel“?

Zajímavým poznatkem posledních desetiletí je skutečnost, že některá stanoviště, která jsou tradičně vnímána jako symbol degradace přírodního prostředí (například opuštěné lomy nebo odvaly), bývají osidlována (kolonizována) zcela jedinečnými společenstvy rostlin a živočichů (Tropek, Řehounek 2012). Jakmile dojde k ukončení či významnému omezení antropogenní činnosti, začnou převládat přírodní procesy a na těchto postindustriálních lokalitách se můžeme setkat s druhy organismů s extrémně vyhraněnými nároky, a to i s významným zastoupením vzácných a ohrožených druhů anebo s výskytem organismů, který lze považovat svým charakterem za neobvyklý. V České republice se některé druhy rostlin a živočichů vyskytují pouze a právě jen na těchto stanovištích — *brownfieldech*. Je tomu tak zejména proto, že na nich panují specifické podmínky, které jsou netypické pro současnou středoevrop-

---

mách (Forman, Gordon 1993: 583, další definice tamtéž). Definice z oblasti sociálních věd zase akcentují kulturní významy, které krajina získává. Částečný přehled v rámci archeologie uvádí např. Kuna, M. et al. 2004: 476. Z fenomenologického hlediska diskutuje význam krajiny např. Tilley 1994: 22–26. O definicích krajiny v různých pojetích, např. právním, geomorfologickém, geografickém, ekologickém, architektonickém, historickém, demografickém, uměleckém, emociálním nebo ekonomickém hovoří Sklenička 2003: 321. Opomenout nelze ani krajinu jako termín estetický a umělecký. Forman a Gordon (1993) přímo píšou o „umělcově krajině“ v souvislosti s malbou a zobrazováním krajiny ve výtvarném umění. V rámci této práce chápeme krajinu jako geografický prostor s různými fyzickými a ekologickými vlastnostmi, který má zároveň kulturní a historický rozměr a je obdařen individuálními i kolektivními významy. Zmiňované narušení vazeb na krajinu pak mimo jiné spočívá ve ztrátě znalosti původních významů, jejichž stopy mohou být nadále fyzicky zřetelné, ale které je pro nové obyvatele obtížné interpretovat a využít.

- 2 Problematika *brownfields* je v současné době v popředí zájmu a existuje celá řada možných přístupů ke třídění *brownfields* (Ferber, Grimski 2002; Vojvodíková, Zamarský 2014). Většinou je jejich klasifikace založena na vlastnostech, které popisují stav a původ daného místa (např. míra environmentální zátěže, rozloha, míra devastace krajinových složek). Předmětem těchto studií jsou průmyslová *brownfields*, ale také zemědělské, drážní, vojenské, institucionální objekty, tzv. neprůmyslová *brownfields* (Jackson et al. 2004). Společným jmenovatelem většiny studií, zabývajících se touto problematikou, je hledání nových nápadů, jak *brownfields* znovu využít, regenerovat a jak zvýšit jejich ekonomickou hodnotu. V případě krajiny po těžbě břidlice můžeme hovořit o *blackfields*. Z určitého úhlu pohledu by se dalo dokonce s trochou nadsázky říci, že krátce po válce byl Nízký Jeseník jedním velkým *brownfieldem*, a tak trochu jím zůstává dodnes.

skou krajinu (Tropek, Řehounek 2012). Nelze v podobném kontextu uvažovat také o kolonizaci těchto míst táborníky a trampy?³

Tento příspěvek si klade za úkol být první sondou do problematiky tohoto způsobu kolonizace a využívání opuštěných břidlicových lomů a dolů Nízkého Jeseníku po 2. světové válce. Význam oblasti spočívá především v tom, že byla zejména během 60. až 80. let 20. století samovolně vzniklým areálem sloužícím k neoficiálním nebo polooficiálním formám rekreace a snese srovnání s podobnými, již zpracovanými lokalitami v rámci České republiky, zejména lomy Amerika na Berounsku (Pohunek 2007), kterým se blíží i povahou terénu, existencí svébytného slovesného folkloru a výskytem dokumentovaných střetů mezi návštěvníky a policejními složkami. Vzhledem k množství jednotlivých lokalit i dílčích podoblastí rozprostřených v rámci rozsáhlého území (mj. Jakartovice, okolí Hrubé Vody, Břidličná, údolí Moravice, Zálužné a další) nelze v této úvodní fázi výzkumu fenomén „břidlicových Amerik“⁴ postihnout v celé jeho šíři. Přesto se ale autoři domnívají, že je možné na příkladu některých vybraných lokalit vystihnout charakteristické rysy této postindustriální kolonizace a načrtnout otázky, které mohou být rozpracovány v budoucnosti. Zatímco stávající sonda vychází především z publikované literatury včetně trampských textů a dále z terénního výzkumu, který zahrnoval jak zúčastněné pozorování, tak i dokumentaci výpovědí informátorů kontaktovaných na místě a prostřednictvím vazeb na známé tábornické organizace na Ostravsku a Opavsku, v budoucnu by při detailnějším zpracování bylo možné využít například i archivních pramenů k jednotlivým lokalitám. Obecně ale platí, že informace o tábornictví a trampingu zde mají spíše fragmentární charakter.⁵ Na rozdíl od jiných regionů například pro Nízký Jeseník nevznikla žádná lokální trampská historiografie a četné interakce mezi trampy, táborníky, policií, hajnými a dalšími aktéry zřejmě nebyly detailně zaznamenávány ani v některých případech, kdy by se dal vznik úředního dokumentu očekávat.⁶ Oblast navíc kromě trampů a táborníků z Opavska a Ostravska navštěvovali i jednotlivci a skupiny z jiných částí republiky.

3 Slovo „táborník“ je některými autory považováno za synonymum slova „tramp“. Pro naše účely rozumíme táborníky jako zástupce organizovaného pobytu v přírodě, trampové pak představují zástupce pobytu volného. Slovem „táborník“ zde označujeme především členy tábornických oddílů, ať už jde v různých obdobích a na různých místech o skauty, členy Tábornické unie, Pionýra, oddílů mladých turistů a další. Obecně jde organizace mládeže, jejichž metodika je alespoň částečně postavena na skautském principu, a zahrnuje táboření a další aktivity ve volné přírodě.

4 Občasné užívaný trampský termín.

5 K historii jednotlivých osad a trampským aktivitám lze nicméně omezeně využít články a drobné zprávy z časopisu *Tramp* vydávaného v letech 1968–1971 Českou tábornickou unií v Ostravě a v 90. letech Zdeňkem Vašíčkem — Ďáblíkem tamtéž.

6 Zde lze zmínit například zkušenosti se studiem obdobné problematiky v Archivu bezpečnostních složek v jiných regionech (Pohunek, v tisku). Navzdory pozornosti, kterou bezpečnostní složky trampingu věnovaly, není velké množství z jiných zdrojů doložených policejních kontrol, výsledků, poškozování srubů a dalších aktivit archivně podchyceno, mimo jiné i proto, že část materiálů byla v roce 1989 skartována nebo šlo z pohledu konajících policistů o marginálie.

FOTO 1: „Nástěnná malba“ v tzv. Německé štole u Koňského dolu. Vandalství anebo kulturně-historický artefakt? Rozhodující je účel. V tomto případě se pravděpodobně jedná o něměho svědka hry Alvarez z 50. let minulého století.

FOTO 2: Břidlicové boudy se střechou z břidlicových ploten jsou dnes již vzácné. Tato se nachází nedaleko Koňského dolu. Kdo ji postavil?

KOLONIZACE MÍST PO TĚŽBĚ BŘIDLICE TÁBORNÍKY A TRAMPY

Ze studia publikovaných i nepublikovaných materiálů a z výpovědí informátorů vyplývá, že se táborníci následovaní trampy dostávali do míst po těžbě břidlice v Nížkém Jeseníku záhy po odsunu⁷ původního obyvatelstva. Například 49. oddíl Junáka v Ostravě měl svůj letní tábor na odvalu (!) v Mokřinkách poblíž Melče již v roce 1947 (!) (Kompas TOM BVÚ 2005). Do krajiny přicházeli noví, i když zdánlivě jen dočasní a příležitostní „obyvatelé“ opuštěných míst po těžbě břidlice. Tato „kolonizace“ probíhala současně z různých směrů, z nichž každá má zřejmě svou vlastní tradici (například od Olomouce, Hranic na Moravě, Opavy, Ostravy, Krnova) a bude předmětem dalšího studia.

Mezi typické prvky hornické krajiny Nížkého Jeseníku, které jsou svým vznikem spojené s těžbou břidlice, patří lomy a lomová jezírka, štoly a šachty, odvaly a pozůstatky různých staveb po těžbařích břidlice. Celkem se s těmito prvky můžeme setkat na katastru více než 50 obcí a měst Nížkého Jeseníku (například Bohdanovice, Břidličná, Budišov nad Budišovkou, Deštné, Jiříkov, Staré Oldřůvky, Zálužná). Každý z nich se hrál, respektive stále sehrává významnou roli v životě táborníků a trampů, coby „kolonizátorů“. Jednu z možností, jak tuto skutečnost demonstrovat, představuje užívání tábornických a trampských toponym (nelze vždy jednoznačně určit, které z těchto skupin lze přiznat autorství) a jejich rozšíření.

Z názvů, které byly místům při táboření uděleny⁸ (jak si dále ukážeme) a z jejich rozšíření můžeme usuzovat, že táborníkům a trampům tato místa učarovala a že dokázali velmi dobře využít příležitosti, které krajina po těžbě břidlice nabízela svou neobvyklostí a pestrostí stanovištních nabídek v podobě různých plácků (tábořišť, claimů, campů) či jiných prostor (například podzemních) pro prožívání „dobrodružství v Zemi nikoho“.

Některé názvy se vztahují přímo ke konkrétnímu krajinnému prvku (například šachta se štolou nazývaná „Rodriguezův hrob“ (Kupka 2017) na katastru zaniklé obce Nové Oldřůvky nebo lom s lomovým jezírkem „Na špici“ v Jakartovicích), jiné zahrnují širší území, ve kterých nalezneme několik různých prvků hornické krajiny (například místo zvané „El Fuego“ na katastru zaniklé obce Lesy).

Někdy se název udělený původně jen pro jeden konkrétní krajinný prvek vžil pro mnohem širší území, jako je tomu v případě opuštěného lomu s lomovým jezírkem v Jakartovicích, který je pojmenovaný jako „Koňský důl“. Specifické podmínky a atmosféru, které krajina po těžbě břidlice nabízí a které jsou zcela netypické pro středoevropskou krajinu, dobře vystihuje reportáž právě z tohoto místa s názvem „Dva

7 Zatím není známo, zda a v jakém rozsahu byla místa po těžbě břidlice v krajině Nížkého Jeseníku využívána k tábornickým nebo trampským aktivitám původním německy hovořícím obyvatelstvem (například v rámci organizací Der Pfadfinder, Bund der Sudetendeutscher Wandervogel nebo Hitlerjugend). Existují však zmínky o pořádání táborů českých skautů na území Nížkého Jeseníku ve 30. letech 20. století, avšak interakce mezi táborníky a krajinnými prvky po těžbě břidlice z tohoto období zatím není doložena.

8 K problematice trampských toponym obecně viz Pohunek 2016, z regionálních textů pak např. Stein 2009.

dny v Koňském dole“, uveřejněná v *Nové svobodě* 29. 5. 1969 v rubrice „S městem za zády“: „Uprostřed lesů zeje široký kráter, hluboký snad třicet metrů, ovroubený hranicí stromů. Na jeho dně se leskne zelená nehnutelná voda jezírka, na němž se lze plavit vory. ... Ani ty stromy nejsou obyčejné stromy, ale pitvorné borovice, v tomto čase pokryté žlutými pylovými šišticemi jako rozžatými svíčkami. Mezi nimi stojí neuspořádané stany, bidla kostlivců trčí do větví. Z ohnišť se kouří, voda vře a voní slanina. Indiánská vesnice ... Kdysi se zde těžila břidlice a zřejmě dělníci si zde nastavěli skromné přístřešky. Zůstaly z nich rozvalené zdi, skrýše a zákoutí, léčky a bludiště. Vypálená osada ... Tiše kráčíš lesem, ale nevyhneš se svahu pokrytému břidlicí. Ujíždí pod nohama a zvonivě se sype, chřestí a haraší. Ozvěny duchů ...“. I díky této reportáži se Koňský důl stal ve své době vyhledávaným místem a legendou. Více si jej přiblížíme v následující kapitole.

PRVKY HORNICKÉ KRAJINY PO TĚŽBĚ BŘIDLICE JAKO TERITORIA TÁBORNÍKŮ A TRAMPŮ

Prvotně probíhala těžba břidlice pouze povrchovou otvírkou lomů, přičemž v krajině Nízkého Jeseníku se jich zachovalo bezpočet. Lomy, případně zatopené lomy (lomová jezírka) s přílehlými nebo přímo na ně navazujícími odvaly (povrchová těžba břidlice byla spojena s produkcí velkého množství haldoviny) a se zbytky provozních a jiných staveb sehrávaly v „životě“ táborníků a trampů snad nejvýznamnější roli.

Vhodně situovaný lom, nezatopený nebo zatopený jen z části, s různými teráskami a haldami, poskytoval ideální podmínky pro založení trvalého tábořiště. Nezřídka se pak takové „romantické“ místo stalo cílem tradičních oddílových podniků, potlachovištím a v některých případech i středobodem mezioddílových her (například hra „Boj o totem“ podle námětu Jaroslava Foglara, kterou v břidlicovém lomu v Deštném anebo u Starých Heřminov s oblibou hrály opavské pionýrské oddíly v 80. letech minulého století).⁹ Samotné lomové jezírko pak lákalo k průzkumu, ke koupání, nebo k sestavení vorů a jiných jednoduchých plavidel. Zídky provozních a jiných staveb poskytl po menší úpravě vhodné útočiště (v některých případech byla střecha tvořena pláty břidlice), budovaly se v nich krby, palandy na spaní. Plotny břidlice sloužily jako „listy návštěvní knihy“ nejen pro záznam jmen či přezdívek návštěvníků. Z břidlice samotné se kromě táborových kruhů a specifických ohnišť (vyskládaných do výšky 50 cm i vyšších), tvořily různé nápisy, viditelné z výšky, dále věže a mohyly.

Významnou roli sehrávala skutečnost, že pobyt na těchto lokalitách, které mají charakter brownfields, nebyl významněji celkově regulován například plošným omezením vstupu nebo systematickými rekultivacemi, byť zde probíhaly aktivity Veřejné bezpečnosti, Lidových milicí a pracovníků lesní správy v 70. letech, které vedly k násilnému ukončení existence většiny tehdy známých tábořišť a campů¹⁰.

O mnoha povrchových důlních dílech po těžbě břidlice v krajině Nízkého Jeseníku nebyly zatím nalezeny téměř žádné písemné zprávy. Neví se tak, kdy byla těžba

⁹ Informátor: Ivana Křížová (Štěpka), T. S., Opava.

¹⁰ Informátor: K., Ostrava.

zahájena, a ani jak dlouho byl důl v provozu. Jednou z příčin tohoto stavu je to, že štípatelná jílová břidlice nebyla podle Horního zákona platného v období Rakousko-Uherska vyhrazeným nerostem, a tudíž nebyla úřady regulována (nevedla se centrální evidence). Břidlice nepatří ani v současnosti mezi vyhrazené nerosty.

Tak je to i v případech mezi táborníky a trampy pravděpodobně nejznámějšího a již výše zmíněného lomu, tzv. „Koňského dolu“, přezdívaného také „Koňák“. Jisté je, že těžba břidlice zde byla ukončena již před r. 1945. Vlastní důl je tvořen dvěma jámami, na jejichž dnech se nachází lomová jezírka, přičemž dosahuje šířky 60 m a celkové délky 160 m, hluboký je 30 m. Název „Koňský důl“ se všeobecně vžil a důl je pod tímto názvem uveden rovněž v registru oznámených důlních děl (Jakartovice G — Koňský důl), ačkoliv druhá jáma, respektive severní část lomu, je v registru označena jako Jakartovice I – Soví důl (Česká geologická služba 2017; tento název je však novodobý, neznámý a nejspíš vytvořený až při zpracování záznamu do registru starých důlních děl; podle informátorů¹¹ byla hladina lomového jezírka dříve mnohem výše než je tomu dnes a tak zde bylo jezero jen jedno, což je možné doložit i na starších vojenských mapách).

Vlastní název „Koňský důl“ je doložený již z 60. let minulého století, ale je docela pravděpodobné, že je ještě o jedno desetiletí starší. Dle informátorů¹² (a také jak je uvedeno v reportáži „Dva dny v Koňském dole“) byl název tomuto lomu udělen oddílem BVÚ z Ostravy (tehdy Baník Vítězný únor), kdy na jedné z výprav chlapci našli na dně lomu v jezeru koňskou lebku. Tato lebka se pak stala oddílovou trofejí a zdobila oddílovou klubovnu. Přestože je název „Koňský důl“ u Jakartovic široce rozšířený a poměrně známý, původ názvu (jeho odvození), je dnes již téměř zapomenuto. Z dotazů položených informátorům dokonce vyplynulo, že název lomu je jim dobře znám, ale spojovali si jej s jiným místem (lomem) u Jakartovic. Například vedoucí oddílu TOM Pohoda z Orlové s přezdívkou Irbis v 90. letech připravil oddílovou hru, jejímž smyslem bylo pátrání po stopách zaniklého oddílu, který v tato místa jezdil v 60tých letech. Vyvrcholení hry proběhlo v jezírku na dně lomu, kde skauti našli mohutnou lebku muflona. Dodnes účastníci této hry netuší, že byla připravená oddílovým vedoucím a o svém nálezu prý dokonce napsali stručnou zprávu do regionálního tisku. Kuriózní na této situaci je, že oddílový vedoucí dodnes nevěděl, že mufloní lebku ukryl právě v Koňském dole, o němž slyšel, ale myslel si, že se nachází jinde.¹³ Toto vrhá jiné světlo i na nález koňské lebky oddílem BVÚ. Je možné, že se Karel Líba, dlouholetý vedoucí oddílu, nechal inspirovat starší legendou, která se k tomuto místu váže a která má prý snad původ ještě u původních německých obyvatel. Podle ní se měl kůň, který táhl povoz naložený dřevem po lesní cestě vedoucí po hraně lomu splášt, a i s vozkou zřítit na dno lomu, kde se oba utopili. Nebohému vozkovi není radno vstoupit do cesty, když se svým koněm projíždí za úplňku krajem.¹⁴

11 Např. Blanka Macháčková (Bagheera), dřívější vedoucí TOM Stopaři Ostrava-Poruba; Milan Kaplan (Aurus), T. O. Black Hills Ostrava.

12 Informátoři: Břetislav Boháč (Břěta), BVÚ Ostrava; Zdeněk Vašíček (Ďáblík), T. O. Hell's devils Ostrava.

13 Informátoři: Petr Mišík (Irbis), TOM Pohoda Orlová.

14 Informátoři: Martin Guňka (Lesák), T. S., Ostrava; Stráпка, T. S., Opava.

FOTO 3: Trezor v podzemních prostorách „Německé štoly“ musí v mysli každého romantika vyvolávat řadu otázek. Ve skutečnosti sloužil k uchování trhavin pro střelmistra.

FOTO 4: Charakteristická krajina na okraji haldy Koňského dolu u Jakartovic. Suché podloží břidličné haldy, která je v horních partiích plochá, zde vytváří biotop výrazně odlišný od těžbou nezasaženého okolí. Zároveň se na malém území také nacházejí lokality s výrazně odlišnými přírodními podmínkami (slunci vystavená kamenná moře, chladná dna těžebních jam s jezírky, podzemní prostory). Šikmo přes haldu prochází trampy vyšlapaná stezka spojující vrcholová tábořiště se studánkou u paty odvalu.

Rozsáhlé haldy v okolí Koňského dolu byly v průběhu let znovu a znovu „objevovány“ a „kolonizovány“ novými, mohli bychom říci od hlavního proudu této tradice víceméně izolovanými skupinkami táborníků a trampů. „Jet do Jakartovic“ nebo „jet na Jakartky“ se nakonec stalo synonymem Koňského dolu a postupně i pojmenováním pro celou širší oblast zahrnující nejen přilehlý odval s potlachovištěm, se studánkou pod Koňákem a se zbytky budov po těžařích břidlice, které dostaly koncem 60. let i svá pojmenování po svých „nových“ majitelích (Pastorův camp, Negrův camp, Woodboys na Koňském dole aj.), ale i tzv. „Druhou haldu“ naproti přes údolí Staré vody se štolami („Německá štola“, štola Studánka anebo dnes již neexistující Ledová štola), tábořišti (Kamenná růže, Spálená bota) či lomovými jezírky (například Jezírko s křížkem, jezero Na špici nebo jezero Cannawakke se starým campem stejnojmenné trampské osady). Zdá se, že právě proto si mnozí název Koňský důl spojují s různými místy v okolí. Z dalších tábornických a trampských názvů, resp. míst v okolní krajině nedaleko Koňského dolu je možné uvést Čertův pád,¹⁵ Lednice, Westend-kopec, Údolí sýčků nebo Zlaté kapradí.

Oblast Koňského dolu se stala v 60. a 70. letech natolik známou, že se zde kromě táboření, pořádání vícedenních nebo víkendových tradičních oddílových podniků a potlachů, konaly také srazy časopisu *ABC mladých techniků a přírodovědců*, kterých se zúčastňovalo až 300 dětí. Snad nejvýznamnější událostí pořádanou na Koňském dole byla soutěž 7. bílých spinningů (Zikán 1969), které se zúčastnil sám František Alexandr Elstner (Frank). Koňský důl vstoupil také do literární tvorby v podobě povídky v časopise *ABC mladých techniků a přírodovědců*. Povídku „Ve skalách“ napsal Břetislav Boháč, spolupracovník Karla Líby (Boháč 1979). Kromě zajímavého příběhu se v ní nacházejí pro nás důležité pojmy, jako „břidlicová halda“, „břidlicová stěna boudy“ nebo „břidlicová bouda“. Zvýšená návštěvnost trampů i trampy kritizovaných „mastňáků“ ale zároveň na počátku 70. let vedla k nárůstu počtu konfliktů s místními obyvateli, hajným a veřejnou bezpečností, která zde prováděla pravidelné kontroly.¹⁶

Z důvodů snížené kvality suroviny při povrchu, ale také v důsledku tuhých zim panujících v oblasti Nízkého Jeseníku, se v minulosti přistoupilo rovněž k těžbě v podzemí, mohli si to však dovolit pouze movitější podnikatelé. Podobně jako lomy a lomová jezírka, i štoly a šachty nezůstaly bez povšimnutí táborníků a trampů. Byly využívány nejen k plnění různých důkazů (stezka odvahy, bobřík odvahy) či jako součást oddílových her a soutěží, úkryt před nepřízní počasí, ale dokonce i k pořádání potlachů¹⁷ či k táboření.

V některých případech se stávaly také zdrojem pitné vody nebo úkrytem pro materiál a potraviny. Zdejší podzemí dalo vzniknout celé řadě pověstí. Například se „věřilo“, že jsou v podzemí úkryty zbraně, že se zde nacházela podzemní továrna na vý-

15 Název je odvozen od pádu trampa Čerta do lomu zhruba v roce 1967. Zraněný byl včas dopraven do nemocnice a následně se na místě konaly na upomínku události pravidelné potlachy se soutěžími. Událost popisuje noticka signovaná šifrou -g- v časopise *Tramp* 10: 30.

16 -g-, Jakartovice, in: *Tramp* 9, 1970: 20.

17 Např. Potlachový důl u Čermné ve Slezsku tvořený několika rozsáhlými komorami.

robu německých tajných zbraní¹⁸ a že se ve štolách ukrývají původní německy hovořící obyvatelé, s kterými není radno se setkat. Jako podnět pro takové a podobné úvahy mohl sloužit nález trezorů pro uložení trhavin, přítomnost komory po vydobyté břidlici v podobě podzemních sálů (tzv. rýnská metoda dobývání). Padající úlomky břidlice a sesuvy svahů odvalů, o které není nouze, měl mít na svědomí Honbeš¹⁹, přičemž se zde nutně nemusí jednat o variantu Hagena z lomů Amerika.²⁰ Honbeš (Honnbesch?) měl být místní sedlák, který se před odsunem ukryl do podzemí. Využití zdejších podzemních prostor jako úkrytu civilních obyvatel před příchodem fronty stejně jako zakládání skladů pro účely werwolfů je historicky doloženo (Zahnaš 2016). Navíc po válce se v lesích nacházelo velké množství munice, některá místa byla zaminovaná a trampové nacházeli původní „německé“ předměty i v podzemí.²¹ Je proto pochopitelné, že na nové obyvatele, kteří se zde po roce 1945 sestěhovali z nejrůznějších koutů Československa, mohla působit zdejší krajina plná lomů, odvalů a štol tajemně a nebezpečně. Své děti mohli rodiče kromě varování (o nebezpečí zde nebyla skutečně nouze) také strašit postavou, podobnou Honbešovi. Podobné příběhy ale často vznikají také přímo v prostředí tábornických oddílů, kde může taková postava hrát obdobnou „výstražnou“ roli nebo je přímo zapojena do „legandy“ táborové hry.²² V tramském slovesném folkloru či obecně u návštěvníků míst považovaných za „záhadná“ hraje vyprávění o místním přízraku svěřené „zelenáčům“ také jistou iniciační roli (která může být doprovázena i různými zkouškami odvahy) a posiluje romantické vnímání lokality jako prostoru, který je atraktivní mimo jiné i svou divokostí a nebezpečností, jež jej vyděluje ze všedního světa.²³ Přímo z prostoru Koňského dolu je pak doloženo, že místní trampové využívali postavu Honbeše ke strašení příliš extenzivně tábořících „mastňáků“: obcházeli například v noci tábořiště a třeli přitom o sebe kusy břidlice nebo poškozovali vybavení „nevhodně“ se chovajících návštěvníků.²⁴

ZÁVĚR

Někdy se ve spojitosti s problematikou potěžební krajiny Nížkého Jeseníku můžeme setkat s postojem, který nejlépe vyjadřují slova „vždyť je to jen obyčejný odval“, „taková díra v zemi“ nebo dokonce „vždyť jsou to vředy na tváři krajiny“. Krajina po

18 K problematice současných pověstí, které se vážou k historickému podzemí viz Pohunek 2015.

19 Informátor: Roman Vaverka (Roy), T. S., Holčovice.

20 Na druhé straně Zdeněk Vašíček (Ďáblík) zmiňuje situaci, kdy koncem 60. let minulého století Jiří Goj (Gaučo) vypráví v Údolí sýčeků strašidelné historky, které, jak se pak později Ďáblíkovi přiznal, si sám vymyslel a které se velmi podobaly těm z lomů Amerika.

21 Informátor: K., Ostrava, bez detailní specifikace charakteru předmětů, alespoň částečně ale šlo o militaria.

22 K fenoménu těchto „pověstí táborových ohňů“ (*campfire legends*) viz např. Tucker 1999.

23 K tramským pověstem a jejich estetickému rozměru podrobněji viz např. Pohunek, J., Specifika tramské pověsti, *Národopisný věstník XXVII* 69 (1–2): 33–55.

24 Informátor: K., Ostrava.

těžbě břidlice je ale zároveň scénou pro dobrodružství a příběhy prožívané jejími návštěvníky, zejména táborníky a trampy. Můžeme doslova hovořit o skrytém curricula brownfields. I opuštěná místa mají svůj skrytý život a význam. V případě Koňského dolu můžeme dokonce tvrdit, že se jeho skrytý život stal fenoménem s kulturněhistorickým přesahem. Příběhy, které zde prožívali a prožívají jednotliví návštěvníci, tvoří zároveň součást širší mozaiky, ve které se projevují fenomény s obecnější platností jako jsou tramping a jeho vztah k většinové společnosti, romantická estetická percepce přírody,²⁵ vzájemná interakce mezi různými organizacemi pracujícími s mládeží ve 2. polovině 20. století nebo reflexe lokální mikrohistorie v současném folkloru. Opuštěné industriální areály zde plní funkci hřiště a útočiště, které leží na hranici každodenního života a umožňuje experimentovat se sociálními rolami — například formou už zmíněné ostenzivní hry na Honbeše nebo redefinici pozůstatků těžebních objektů k jiným účelům.²⁶ Spolu s novým kolonizačním ekosystémem tak na původně industriálních lokalitách přirozeně se rekultivujících brownfieldů vzniká i nová vrstva kulturních významů, která je odlišná od těžbou přímo nezasaženého, vesměs venkovského okolí a která navrácí zaniklá místa do živé kultury. Podrobné zmapování těchto aktivit a jejich role v rámci trampského a tábornického hnutí v oblasti Nížkého Jeseníku je nicméně již otázkou pro budoucí širší výzkum.

Tento článek vznikl díky podpoře projektu RPP2016/141.

LITERATURA

- Boháč, B. 1979. „Ve skalách.“ *ABC mladých techniků a přírodovědců* 23, 9: 22–23.
- Česká geologická služba 2017. „Oznamená důlní díla.“ [online]. Praha: Česká geologická služba [cit. 23. 10. 2017]. Dostupné z: https://mapy.geology.cz/oznamena_dulni_dila/
- Ferber, U., Grimski, D. 2002. *Brownfields and redevelopment of urban areas*. Vienna: Austrian Federal Environment Agency.
- Forman, R. T. T., Gordon, M. 1993. *Krajinná ekologie*. Praha: Academia.
- Jackson, J. B. et al. 2004. *Brownfields snadno a rychle. Příručka zejména pro pracovníky a zastupitele obcí*. Ostrava: IURS, o. s.
- Pohunek, J. 2007. „Lomy Amerika — etnografie Země nikoho.“ *Český kras XXXIII*: 44–55.
- Pohunek, J. 2015. *Stíny mezi stromy — extravilán v současných pověstech*. Praha: Národní muzeum.
- Pohunek, J. 2016. „Ohniště vyhaslá i nová — svědectví trampských toponym v Čechách.“ Pp. 170–179 in David, J. (ed.). *Toponyma — kulturní dědictví a paměť míst*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Pohunek, J. „Akce Hurikán na Rakovnicku.“ Sborník z konference *Subkultura trampingu ve světle vědeckého výzkumu*. V tisku.

25 Pro romantický pohled na přírodu jsou charakteristické preference divokosti, kontrast vůči „spořádané“ civilizaci, potenciální výskyt tajemství, historický rozměr, ke kterému se jde vztahovat, a silný emoční náboj, kterým může krajina působit. Vývoj romantického estetického paradigmatu podrobně rozebírá Stibral (2005).

26 K formám užívání ruin viz např. Edensor T. 2005. *Industrial ruins. Space, aesthetics and materiality*. Oxford — New York: Bloomsbury Academic.

- Kompas TOM BVÚ 1945–2005. 2005. Ostrava: BVÚ.
- Kuna, M. et al. 2004. *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia.
- Kupka, J. 2017. Tajemství místního názvu důlního díla odhaleno aneb kdo byl Rodrigo (Rodríguezův hrob, Čermná ve Slezsku). *Speleo* 72: 23–27.
- Sklenička, P. 2003. *Základy krajinného plánování*. Praha: Naděžda Skleničková.
- Stein, K. 2009. „Trampská pomístní jména v Českém Švýcarsku a Lužických horách.“ *Děčinské vlastivědné zprávy* 19 (2): 38–49.
- Stibral, K. 2005. *Proč je příroda krásná?* Praha: Dokořán.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape*. Oxford, Providence: Berg.
- Tropek, R., Řehounek, J. (eds.) 2012. *Bezobratlí postindustriálních stanovišť: význam, ochrana a management*. České Budějovice: ENTÚ BC AV ČR & Calla.
- Tucker, E. 1999. „Tales and legends“ Pp. 193–211 in Sutton-Smith, B., J. Mechling, T. V. Johnson, F. R. McMahon (eds.). *Children's Folklore — A Source Book*. Logan: Utah State University Press.
- Vencl J., Strohalm, P. 2005. Novodobá těžba štípatelných břidlic v oblasti moravskoslezského kulmu, Pp. 321–327 in *Současnost a perspektiva těžby a úpravy nerudných surovin III. (sborník z konference, VŠB TU Ostrava, 6.4.-7.4.2005)*. Ostrava: Ediční středisko VŠB-TU Ostrava.
- Vojvodíková, B., Zamarský, V. 2014. „Brownfields: a liability or a potential?“, *Entrepreneurship Studies* 1 (1): 20–29.
- Zahnaš, P. 2016. *Zálužné 1785–2015. 230 let hornické obce v údolí Moravice*. Zálužné: Spolek Zálužné.
- Zapletal J., Dvořák, J., Kumpera, O. 1989. „Stratigrafická klasifikace kulmu Nízkého Jeseníku.“ *Věstník Ústředního ústavu geologického* 64 (4): 243–250.
- Zikán, J. 1969. „7 bílých spinningů“, *Junák XXXII* (9–10): 16–17.

Jan Pohunek (1981) je český etnolog. Působil v Regionálním muzeu v Jílovém u Prahy, jako doktorand na Ústavu etnologie FF UK, a v současnosti pracuje v Etnografickém oddělení Národního muzea. Patří do týmu řešitelů GAČR č. 16–15962S *Tramping v českých zemích v letech 1918 až 1989: subkultura v interakci se státem a společností řešeného na FF UK v Praze*. Zabývá se především dějinami trampingu, současným folklorem a tématy, která souvisejí s antropologií krajiny v lokálním a regionálním měřítku.

Jiří Kupka (1973) je ekolog a didaktik. Působil na Ostravské univerzitě, Katedře primárního a alternativního vzdělávání. Od roku 2005 působí na VŠB — Technické univerzitě, Institutu environmentálního inženýrství. Mezi těžiště jeho odborného zájmu patří výzkum orientovaný na zoologii a její ekologické a environmentální aplikace v postindustriální krajině (zejména studium fauny hornické krajiny včetně podzemních prostor), biologický výzkum v návaznosti na oblast biogeochemie a environmentální geochemie, problematika znovuvyužití brownfields a didaktika přírodních věd.